

NAGYKANIZSAI HONISMERETI FÜZETEK

NAGYKANIZSA

Dr. Rózsa Miklós

6

**Kanizsa mecsetből kialakított
1993 plébániatemploma 1690-1700 között**

726
291

Dr. Rózsa Miklós

**Kanizsa mecsetből kialakított
plébániatemploma 1690-1700 között**

Nagykanizsa

1993

Szerző az itt közölt tanulmányait előadta a Pécsi Akadémiai Bizottság nagykanizsai csoportja által szervezett 1993. évi szeptember hó 10-i helyörténeti konferencián, és a Nagykanizsai Városvédő Egyesület Honismereti Munkabizottsága 1993. évi szeptember hó 29-i ülésén.

KIADJA:

Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata

és a

Kanizsa Napok Alapítvány

támogatásával a

NAGYKANIZSAI VÁROSVÉDŐ EGYESÜLET HONISMERETEI

MUNKABIZOTTSÁGA

Felelős kiadó:

Dr. CSEKE FERENC

DR. RÓZSA MIKLÓS

KANIZSA MECSETBŐL KIALAKÍTOTT
PLÉBÁNIAATEMPLOMA 1690-1700 KÖZÖTT

1. Kanizsának a török alól 1690-ben történt felszabadulását követő évtized alatti történetéről nagyon hézagosak az ismeretek. Történetírásunk nem tanúsított kellő érdeklődést városunk múltjának ez iránt az időszak iránt: Holott, mindaz, ami Kanizsán 1690. április 13-a után történt, annak a sarkalatos változásnak különböző eseményei, amelyek a vár és város feletti uralmat addig gyakorlóktól itteni hatalma megszűnésének voltak következményei, és amelyek a városnak a keresztény Európába való újbóli beilleszkedése kezdeti lépései.

A város múltjáról tudósító történeti források közül a legtöbbit nyújtók együttesének, a város levéltárának a második világháború végén sajnálatosan bekövetkezett pusztulásai a kutatásnak a másutt keletkezett, és ennek megfelelően másutt őrzött levéltári források felé fordulását tette szükségessé. Ez a kutatás annak megállapítására vezetett, hogy az eddigi lehetőségek folytán bár csak részleges, de ugyanakkor módszeres kutatás eredményeképpen megismerhetők lettek olyan topográfiai, olyan városképi, építészeti adottságok, valamint olyan társadalmi, gazdasági, jogi viszonyok, nemzeti-ségi, vallási adottságok, városigazgatási és egyházszervezeti változások, amelyek az eddiginél is indokoltabbá teszik az egykorú forrásokban való kutatást. Ez szükséges városunk török alóli felszabadulása utáni múltjának módszeres, s nem csak a források egy részére kiterjedő kutatásához, és ennek folytán: nem csak egy-egy sávra szűkített bemutatásához.

Városunk múltjának az 1690-es évekre eső időszaka elsősorban topográfiai, városképi és építészeti vonatkozásokban azzal a sajátságokkal bír, hogy az ebből az időszakból való írásos emlékek olyasmiről tudósítanak, aminek nem volt folyamatos továbbélése, hanem tudatos emberi rombolás folytán, mégpedig nem háborús rombolás folytán, ponig megsemmisült, megszűnt, semmivé vált. Kanizsa lakói 1690 és 1700 között olyan városban, és ez által nyújtott mindennapi környezetben éltek életüket, amely már nem létezik.

E környezet építészeti és emberi adottságainak megismeréséhez kíván a tanulmány egy eddig még soha nem vizsgált témára kiterjedően, – az adott területi korlátok között – némi adalékkul szolgáljni. Egyben rá kíván mutatni, hogy az alapul szolgáló források eddig nem ismert várostörténeti tényekre terelik a figyelmet, de valamennyi részletet illető végleges állásfoglaláshoz további történeti kutatásokra van szükség. A forrásokból kitűnő tényeket, mint történeti anyagot a múlt század egyik történetész-professzorának, Dr. Ernst Bernheimnek álláspontját követve, a fejlődés tényeiként (**als Tatsachen der Entwicklung**) kezeltük, bemutatásuknál a forrásokhoz igazodó módszert követtük. Így az ismeretetés a rendelkezésre álló anyag többé kevésbé teljes feltárása.

2. Az Udvari Kamaráinak 1702. február 7-én a Budai Kamarai Adminisztrációhoz intézett leirata szerint a császár a Haditanács előterjesztése alapján **aus gewissen Erhüblichen Politischen, Vnd Militärischen Ursachen**, tehát bizonyos fontos politikai és katonai okokból elrendelte, hogy a leirathoz mellékelte kimutatásában felsorolt Magyar Királyságbeli helyeket, köztük Kanizsát teljesen meg kell semmisíteni, le kell rombolni. A lerombolás ugyanazon évben a tél elmúltával megkezdődött. Kanizsa város bírójá és Tanácsa a Budai Kamarai Adminisztrációhoz 1702. szeptember 1-jén intézett felterjesztésében, majd az Adminisztrációhoz 1703. május 23-án érkezett kelet nélküli panaszában rámutat, hogy a lerombolás a városnak és a polgárságnak oly nagy kárt okozott, hogy miatt a város lakossága elvesztette házáit, **templomát**, és a várasházát is.¹

Nyomtatott források² nem egészen összhangban álló adataiból következtethetően Kanizsán a török alóli felszabadulást követő évtizedben nincsenek egy katolikus templom volt. Erre enged következtetni, hogy az 1690-ben a Ferenc-rendieknek az erődítményben juttatott egymás mellett, részben beomlott, részben jelentős tetőzetű 5 ház közül az ötödik mellett egy jól megépített mecset (**ein wohlerbawte Moschea**) állott, amelyet ugyancsak a Ferenc-rendieknek juttattak.³

Abban az esetben, ha ezt a mecsetet a Ferenc-rendiek templommá alakították, akkor Kanizsának a török alóli felszabadulása utáni évtizedben az erődben nem csak egy, hanem két templom volt.

3. A két templom közül a **biztosan megvoltról** egykorú levéltári források, mégpedig az 1690-es években folytatott egyház-látogatásokról, canonica visitatiokról készült jegyzőkönyvek adnak megnyugtató tudósítást.

Ez a templom a kanizsai erődítményben állott, a Boldogságos Szűz Mária mennybe vételének tiszteletére szentelt plébániatemplom volt.

Arról, hogy milyen volt ez a templom, az 1690-es években folytatott canonica visitatiók jegyzőkönyvei részletes tudósítást adnak. Köszönhető ez

annak, hogy az egyházmegyei látogatásra vonatkozólag a tridentini zsinat (1545-1563) által alkotott szabályok egyike szerint a püspök, vagy a nevében helyette eljáró visitator köteles megvizsgálni, hogy minő állapotban vannak a templomok, s a hozzájuk csatolt épületek, valamint az egyházi szerek.⁴

A török alóli felszabadult Kanizsán a püspöki joghatóságot a zágrábi püspök gyakorolta. Joghatóságából fakadó felügyeleti jogánál fogva gyakorlandó egyházlátogatás, canonica visitatio első alkalmával 1692-ben történt. Ezt az 1693. évi, majd az 1698. évi és 1699. évi követte.⁵

Az 1692. évben Mikulich Sándor Ignác zágrábi püspöklnek, a Horvát Királyság primásainak rendelkezése alapján a belcsényi főesperesség⁶, mindkét kerületében, tudniillik a szigetiben és a Murán túlrésein, amely utóbbihoz Kanizsa tartozott, gróf Nádasdy Miklós belcsényi főesperes végezte az egyházlátogatásokat. Ezek alkalmával csak a legfontosabb szempontokra kiterjedő vizsgálatot folytatott. Az év június 23-án tett látogatást Kanizsán a Boldogságos Szűz Mária menybevételének szentelt templomnál. E látogatásáról készített jegyzőkönyv szerint ez a templom teljesen fából való, s Kanizsa visszaszerzése után egy mohamedán mecsetből alakították át. (1. kép.) Az 1693. augusztus 3-á újabb, s az 1692. évinél tüzetesebb vizsgálódásra kiterjedt visitatióról készített jegyzőkönyvben ugyancsak mohamedán mecsetből átalakított, Szűz Mária menybevétele tiszteletére – egyszerű szentantársal – szentelt, és Kanizsa más épületeihez hasonlóan teljesen fából épült templomként szerepel. Az épület négyszögletes, szélessége és hosszúsága majdnem egyforma. Az 1692. évi visitatio óta sekrestye is épült, mégpedig ugyancsak fából. A templomnak az 1693. évi visitációs jegyzőkönyv szerint csak egyetlen kapuja volt, amely északra felé nyílt. E kapu előtt egy kis átrium volt. Az ezen lévő két nyíláson át a templom felé lehetett látni, és itt is lehetett hallani a templomban folyó istentiszteletet. Volt a templomnak fából való kis tornya, s abban egy kis harang. A templomhoz keresztelőkápolna (baptisterium) nem tartozott, de nem volt a templomnak sem keresztelő kútja (fons baptismalis), sem a keresztelés oéljána elkülönített vize (aqua baptismalis). A keresztelés pusztán szentelt vízzel (aqua lustralis) történt.

A templomban egyetlen oltár állott, amely asztalos munkával készült, az 1693. évi visitációkor azonban még nem volt teljesen kész. Emiatt a visitator annak ismertető leírását, mint a jegyzőkönyvben olvassuk, mellőzte.

A templomi felszerelés igen szerény volt. Anélkül, hogy azt leltárszerűen ismertetni kívánnánk, a plébániatemplomnak a város török alóli felszabadulását követően 14 hónap múlva fenállott helyzete érzékeltetésésképpen a felszerelés felsorolásából kiemeljük, hogy a templomnak kelyhe és hozzá tartozó otyatányérja (patena) csak egy volt, amelyek ezüstből valók, és aranyozottak voltak. Volt egy aranyozott ezüst szelencé (pyxis) az Oltári-

szentség őrzésére. Az 1693. évi visitatiókor az Oltáriszentséget már az oltár szentségházában (**tabernaculum**) elhelyezett aranyozott ezüst szelencében, jól elzártan, tiszta ostryabrosz fölött (**supra mundum corporale**) őrizték. A szent folyadékokat (**sacer liquor**) az 1692. évi visitatiókor a plébános még otthonában, minden zárás nélkül, 1693-ban már a sekrestye szekrényében őrizte.

A liturgikus öltözet darabjaiból csak igen kevés volt még. Így pl. mi-seing (**alba**) csak egy, miseruha (**casula**) a hozzátartozó stólvával és kézkendővel (**manipulus**) pedig csak 2, melyek közül az egyik különböző színű virágokkal hímzett fehér, a másik a gyászmiséhez való fekete volt. Ez azt jelentette, hogy ebben a templomban a török alóli felszabadulást közvetlenül követő időkben nem lehetett maradéktalanul eleget tenni a liturgikus színek XIII. században megállapított kánonjának. — Volt a templomnak 3 színés és 2 fekete **velumja**. A templomi felszereléshez tartozott fából való 3 feszület (**crucifixum**), és egy nagyobb a kíséréshez (**pro comitiva**), továbbá 4 db rézből való, 2 db fából való, és 1 db vasból való gyertyatartó (**candelabrum**), valamint 1 db rézből való nagy gyertyatartó is. Csengője csak egy volt a templomnak. A felszerelési tárgyak felsorolásában szereplő 14 db kisebb kartonkép (**imagines chartaceae minores**) bizonyára a keresztút 14 stációja volt. Tallálunk azonban a felsorolásban 12 nagyobb kartonképet is. (**imagines chartaceae maiores**)

A szent misét a plébános celebrálta. Prédikálni azonban a Jézustársaság atyáinak egyike prédikált, mégpedig mindig magyarul.

A plébános a tridenti zsinat által alkotott törvényt⁷ követve, és az előírt formában, rendszeresen anyakönyvezte a megkereszteltket és az esketetteket. Úgy látszik, hogy a tridenti zsinat által alkotott törvényt a holtakra nem terjesztette ki a Kanizsára akkor illetékes érseki tartományi zsinat,⁸ mert a visitációs jegyzőkönyv szerint a plébános halotti anyakönyvet nem vezetett.

Megismerjük a visitációs jegyzőkönyvből a templom plébánosait is. 1692-ben az év Vízkeresztje óta Czvetkovich Mátyás volt a plébános, akit kb. 30 évesként, három éve felszenteltként, és állandóan beteg emberként örökít meg a jegyzőkönyv; élete misztériumra méltó volt, ellene senki semmit nem hozott fel. Az 1693. évi visitatiókor Kooosz Péter volt a plébános, akitől a jegyzőkönyv csak annyit örökített meg, hogy a plébániához tartozók megelégedésére adminisztrálja a plébániát.

A plébánosi lakás céljára szolgáló épület, a plébániaház a templomtól kissé távolabbra esett. Emellett egy szoba volt, ahol a plébános lakott, s mellette konyha, amellyel egy másik szobácska, ahol a plébános háznépe tartózkodott. A földszinten az istálló is kívül más nem volt. Szükségesnek tartotta a visitátor feljegyezni, hogy „**Domus, nisi restauratur, obnoxia est**

ruinae, sicut et aliae domus Canisiensis, ex quibus iam plurimae corruerunt', tehát hogy a ház, ha csak nem restauráltatik, az összeomlásnak van kitéve, mint más kanizsai házak, amelyek közül már több beomlott.

A plébánia jövedelmeit a kereszteléskor, az esketéskor és a temetéskor kapott pénzek képezték. A jegyzőkönyv megörökítette, hogy ezeket mikor, és kik milyen összegben fizették. Keresztelésből 3 garas volt a jövedelem. Az esketésből származó jövedelem bizonytalan volt. A gazdagabbak, ha fizettek, akkor 10 garasnál, a szegényebbek 5 garasnál kevesebbet adtak. A temetéskor szerzett pénz megegyezés szerinti volt.

A plébánia birtokai az 1692. évi vizitációról készült feljegyzés szerint a következők voltak: 8 hold föld (**iugerum terrae**),⁹ amelyet a kanizsai hármincados, egyben kamarai tisztartó, mint inoacquistica területet jelölt ki,¹⁰ továbbá egy kert és egy elég nagy kiterjedésű gyümölcsös kert. Az 1693. évi jegyzőkönyv plébániai birtokokról nem szól.

A templom jövedelmeit kezelő egyházigazgató (**aedituus**) 1692-ben Ötvös Márton, 1693-ban Szerebmar Márton és Szántó Mihály voltak. Számadást egyikük sem vezetett.

A plébániához tartozó nép száma csekély volt. Jártak azonban ide a Kanizsa melletti falvakból valók is.¹¹

4. 1698-ban, amikor már Selisevich István volt a zágrábi püspök, akkor az ő rendelkezése és megbízása alapján az egyházlátogatásokat a bekesényi főesperesség mindkét kerületében Leszkovári János bekesényi főesperes, a zágrábi székesegyház kanonokja (**canonicus ecclesiae Zagrebiensis**) végezte.

A kanizsai erődítményben (**in praesidio Canisa**) lévő, és Szűz Mária mennybevételé tiszteletére szentelt plébániatemplomot 1698. február 8-án látogatta meg. E látogatásról készült jegyzőkönyvben is egykoron volt török mecsetiként említi a templomot, és olyanként, amely teljesen fából épült, mennyezete egyszerű paraszti alkotás (**opus simplicis rusticarii**), és van a nagyobbik kapunál kórusa, karzata (**chorus**), amely ugyancsak egyszerű alkotás. Ez a jegyzőkönyv arról is tudósít, hogy a templom 300 embert tudott befogadni, s hogy a gerendákból való sekrestye már majdnem összeomlik, továbbá, hogy a nagyobb kaputól dél felé és kelet felé elég kényelmes kis átriumok vannak. A templom nagyobbik kapuját felett fából való kis tornyoska emelkedett, s abban kb. fél mázsás (**media circiter centenarii**)¹² harang volt. A tornyoskát éppúgy, mint a templom többi részét tölgyfalécek fedték.

A templom egyetlen oltára fából készült. Az oltárral asúcsán faragott napsugarak voltak, pirosra és aranyárgára festve. Az ez alatti kép a jobb-jában lángoló plallóst faragó, baljával az ördögöt megsemmisítő Szent Mihály arkangyal képe volt. Az ez alatti főkép Szűz Mária mennybevételét és az

öt emelő angyalok iskaságát ábrázolta. Az oltár két oszlopának palástja világoszöldre és peosétviasz színűre festett volt. Az említett kép alatt volt a **tabernaculum**, a szentiségház. Ez belül pirosra, kívül felkettőre festett és részben aranyozott volt. Az oltár néppel szembeni oldala alsó részének gazdagítására szolgáló **antependium** világospiros és fehér szővésű volt.

A templomi felszerelés és a liturgiikus öltözetek tekintetében mind mennyiségileg, mind összetételben kedvező változás történt az 1693. évi visitatio óta. Például miseruha (**casula**) már 3 volt. A selyemből való újba különböző színű rózsák voltak szőve. Ekkor már volt a templomnak egy rézből való kis világítója, lámpása olajjal való világításra (**lampas aerea pro oleo accedendo parvula**), és egy füstölője is, de tömjéntartó nélkül (**turriculum absque navicula**), valamint függött imár a mise kezdetét jelző csengő is a sekrestye falán (**tintinabulum ad parietum sacristiae**). Ekkor már nem csak 2 szőnyeg (**tapas**) volt a templomban, mint 1692-ben, hanem 6 db. Közülük 4 közönséges török munka (**communio operis turcici**) volt, 2 pedig értékesebb piros (**honestiores rubri**).

A templom könyvei közé közepes római misekönyv (**missale Romanum mediocrum**), egy esztergomi szertartáskönyv (**rituale Strigoniense**), és plébánosok kézikönyve (**Manuale parochorum**), de egyéb könyvek is tartoztak.

A plébánia épülete, amelynek várható beomlását jelezte az 1693. évi visitator, 1697. őszére beomlott. Véltetően ezzel függ össze, hogy sem 1698-ban, sem 1699-ben a templomnak plébánosa nem volt. A plébániát ekkor jézustársasági atyák adminisztrálták, akik a kanizsai erődben tartak.¹³ Azért, mert nem volt tényleges plébános (**formalis parochus**), a stóla, azaz az egyházi szolgálattért járó járandóság szokását mellőzték.

Az anyakönyvekről és ezek vezetéséről az 1698. évi visitatorról készült jegyzőkönyvben nincs említés.

A plébánia 1698. évi birtokejavairól az 1692. évtől (készített feljegyzés szerint) részletesebb adatok állnak rendelkezésre. Azt írta a visitator főesperes, hogy ehhez a templomhoz tartozott korábban a Ficséhozának nevezett falu (tehát Fityeháza), amelyben a vizsgálatkor egyetlen kézműves (**faber** = talán **faber ferrarius** = kovács) lakik, s amely helyet egyesek az Udvari Kamara révén maguk részére kérik átadni.¹⁴ A törökök kivonulása után juttatottként kapott a plébánia két kertet, mégpedig egy 1 holdas gyümölcsösökertet az erődítményen belül, Szigetvár felé esően (**infra praesidium Szigetum versus**), egy másikat az erőd felett Béas felé esően (**supra praesidium Viennam versus**), amely szintén volt egy jó hold kiterjedésű, továbbá az erődítmény alatt (**infra praesidium**), Reasej helységben, tehát a mai Nagyrécsén egy hold szántót, a Katona temetésnek nevezett helyen (**in loco Katona temetés vocato**) két holdat. Közlelbbi helymeghatározásként mindegyik birtokejáról név szerint említi a jegyzőkönyv a szomszéd birtokeosokait.

Ezeknek az egyes biurokoknak az együttes terjedelme 5 hold. Amennyiben mind az 1692. évi visitatioi jegyzőkönyvben szereplő, de egyenkénti kiterjedés és felkvés szerint nem részletezett 8 hold, mind az előbb ismertetett 5 hold feljegyzése egyaránt nem hibás, akkor a plébánia ingatlanvagyonára az 1692. évvel szemben 1698-ra csökkent, – vagy 1692-ben és 1698-ban nem azonos nagyságú hold volt a visitator által alkalmazott mértékegység.

Az ingatlanvagyonon kívül volt a templomnak kőszpénzben; alkamizsnából származó 230 rajnai forintja, amely a visitatiokor Paul Wibmer (a jegyzőkönyvben tévesen Bibner-nek írva) kanizsai harmincadós¹⁵ kezében volt.

A templom jövedelmeit kezelő egyházigazgatók sem 1698-ban, sem 1699-ben nem volt.

A plébániához tartozó községekről és népről szólva arról tudósít az 1698. évi jegyzőkönyv, hogy eddig semmilyen község sem volt a plébániához csatolva, célszerűen lennének viszont csatolhatók hozzá Szepetnek, Rigyác, Somás és Eszteregnye falvak. A plébánia területén lakó nép részben buzgó katolikus, részben **haeretikus**-ként, azaz eretnikként említett, alkik az 1699. évi visitatiokor tett megállapítás szerint lassan megtérnek.

A plébániához tartozók számának megállapítására nem volt mód, mert, amint a jegyzőkönyvben olvasható, „**Canisenes contumaciter se non permiserunt numerari**”, azaz „a kanizsaiak dacosan nem engedték magukat megszámolni”.

Az 1699. augusztus 5-én ugyanannak beszkovári János belcsényi főesperes által teljesített canonica visitatioig az a lényeges változás következett be a templom helyzetében, hogy tölgyfából való tetőzetének jó állapotával szemben a falak már majdnem összeomlanak; ami miatt a plébánia templomának máshová helyezése vált szükségessé. Erre a célra két évvel ezelőtt Erdélyben 600 forintot gyűjtöttek, amely Paul Wibmer (itt is Bibner-nek írva) kanizsai harmincadosnál van.

Oltár változatlanul csak az 1698-ban megvolt egyetlen oltár állott a templomban.

Az 1699. évi visitatio is kiterjedt ugyanannak vizsgálatára, mint az 1698. évi. Amiben az 1698. évi vizitáláskor megállapítottakkal szemben változás, eltérés nem volt, ott a jegyzőkönyv csak az 1698. évi visitatioi jegyzőkönyv megfelelő lapjára utal.¹⁶ Nem terjed ki a vizsgálat ez évben sem az anyakönyvekre.

5. A templomot egy 1692. évi december 25-i keresztelés anyakönyvezésekor azzal jegyezték be, hogy a keresztelés „**In templo paróchie Ungaricæ Beatae Mariæ Virginis Assumptæ**”, tehát a magyar plébánia Boldogságos

Szűz Mária mennybevételeéről nevezett templomában történt. ¹⁷ A négy visitatióról készült jegyzőkönyv egyikében sem említették, hogy a Szűz Mária mennybevételeéről nevezett templom plébániája magyar plébánia lenne. Az idézett anyakönyvi bejegyzésből arra lehetne következtetni, hogy ha volt Kanizsán egy magyar plébánia, akkor volt egy másik plébánia is, mégpedig olyan, amely más nemzetiségűeké volt. E következtetés lehetősége ellen szól, hogy más kanizsai templom, így pl. a Ferencrendieknek juttatott és fentebb említett mezejéből **esetleg** átalakított templom 1690-es években történt canonica visitatiojáról sem maradt fenn jegyzőkönyv az akkor illetékes Zág-rábi Érsekség levéltárában. ¹⁸

Szólni kell még arról, hogy a Kanizsa erődítményen belül hol állott a Boldogságos Szűz Mária mennybevétele tiszteletére szentelt plébánia-templom. Az 1692., 1693. és 1698. évi visitatio jegyzőkönyv a templomot, amint már jeleztük, **in suburbio Canisensi fundata**-ként, tehát a kanizsai külvárosban épültként említi. Az 1693. évi jegyzőkönyv szerint a plébánia népe a kanizsai **suburbium**-ban lakott, amely a Kanizsa folyó másik oldalán (**ad aliam partem fluvii**) van. A különböző években eljáró két visitátor a kanizsai erődítményen belüli melyik területet jelölte egybehangzóan **suburbium**-nak, és hogy hol volt az a **suburbium**, amelyet az 1693. évi visitátor a Kanizsa folyó másik oldalán lévőként említett, – e kérdések megválaszolásához egyrészt vissza kell nyúlnunk a Kanizsa erődítmény török uralom aló 1600-ban kerülése utáni képe alakulásához, másrészt meg kell néznünk, hol folyt a Kanizsa folyó.

Kanizsának a török idők alatti képét az alakította, hogy a törökök betelepültek az erődítménybe, mégpedig annak nyugati, mélyebb területére, amelynek belseje a XVI. században még beépítetlen volt. Ezt a területet feltöltötték, ide telepítették a kézműves, polgári lakosságot, ami álltál **Topraklik** (földség) néven elővárost alakítottak ki, amelyet egyébként külső városnak is neveztek. Evlia Csellebi, a török világbíró a kanizsai várról szóló leírásában is **Topraklik**-nak nevezi ezt a területet. ¹⁹ A visitatio jegyzőkönyvekben helymegjelölésnek használt **suburbium** szót a **Topraklik**, előváros szó megfelelőjének tartjuk. Ennek folytán a Boldogságos Szűz Mária mennybevétele tiszteletére szentelt plébánia-templom a Kanizsa erődítménynek nyugat, észak-nyugat felé eső részében állott. Nyilván ezért látta a plébániához célszerűen csatlakozhatónak a visitátor a nyugat felé eső, iközeli lévő, az 1698. évi jegyzőkönyvben megnevezett, már említett 4 falut, Szepetnekot, Rigyácot, Somást és Eszteregnyét.

Hol folyt a Kanizsa folyó, e kérdésre az erődítmény XVII. század végi ábrázolásai adnak választ. Kanizsa 1664. évi ostromát bemutató azon a térképrajzon, amely **Esterházy Pál**, a későbbi nádor „*Mars Hungaricus*” című kéziratainak melléklete, az erődítménynek az azt átszelő (a rajzon 3-as számmal jelölt) **Canisa Fluvius** keleti partjára eső része, a (rajzon 1-es számmal

jelölt) **Arx Canisa**, a nyugati parton lévő település pedig (a rajzon 2-es számmal jelölt) **Civitas**. (2. kép.)²⁰

Magyarországi várak ábrázolásainak egy római kiadó, **Gioan Giacomo de Rossi** által kiadott, 1683-ból datálódó gyűjteménye Kanizsát ábrázoló rézkarcán északnyugat felől látjuk a (rézkarcon 2-es számmal jelölt) **fiume detto Canissa** által leképezelt erődítményt, és ennek megfelelően az előtérben a – téglalap alakúnak és hat olaszbástyával rendelkezőnek ábrázolt – várból a folyó feletti hídon elérhető – háromszög alakú erődítményrész. (3. kép.)²¹

Gabriel Bodenehr rézmetszetén a moosántól keletre volt török temető fölötti magaslatról látunk rá az erődítményre, amelynek háttérében húzódó hegyléchez, dombokhoz közelebbi, tehát északnyugati végén látjuk a vártól a folyó által elválasztott lakóházas suburbiúmot, a **Topraklikot**. (4. kép.)²² Az ismeretett egykorú ábrázolások szerint a Kanizsa folyó ketté választotta az erődítményt, mégpedig egyfelől a várra, másfelől a tőle nyugatra, a folyó másik oldalán feküdt elővárosra. Az erődítménynek a vártól nyugatabbra lévő területén fekvésénél fogva pedig megállapítható, hogy az 1600-at követő időben kialakult **Topraklik**-kal, tehát Kanizsa suburbiúmaival azonos. A plébánia népe tehát az erődítménynek ugyanazon a részén lakott, mint ahol a plébániatemplom állt.

Nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy **Barbarits Lajos** várostörténeti művében²³ azt írja, hogy „Még a török hódoltság ideje alatt épült fel a várban a kanizsai hívek kisikle szükség-temploma, az „*Ecclesia Beatae Mariae virginis in Caelo assumptae*” amelyben a török által hivatalosan befogadott jezsuiták hirdették Isten igéjét.”²⁴ Ezzel szemben a kanizsai erődítményben volt épületekről 1690-ben készült leltárban²⁵ ilyen templom nem szerepel, másfelől, az 1690-es években volt négy canonica vizitációkor készült jegyzőkönyvekben, tehát egykorú forrásokban olvashatók szerint, mint láttuk, Kanizsa visszavétele után mecséből alakították át a **Barbarits Lajos** által említett templomot. Ennek megfelelően **Barbarits**-nak az előbbi idézet szerinti megállapítása legfeljebb úgy értelmezhető, hogy a templom mint mecsét épült fel a török hódoltság ideje alatt.

6. A nyitva maradt kérdések tisztázásához szükséges a nagykanizsai volt Ferencendi plébánián, a mai, u. n. alsó-városi Szent József plébánián őrzött anyakönyvek 1690-1699. évi bejegyzéseinek a felmerült kérdések szempontjából való vizsgálata, és a várostörténetirás követelményeinek megfelelő módszerrel történő feldolgozása.

J e g y z e t e k

1. Magyar Országos Levéltár. (továbbiakban: MOL) Budai Kamarai Adminisztráció, (továbbiakban: B. K. A.) E 280., Hofbefehle 1702. Február. № 6; E 286. Buchaltrey Acten 1702. Fol. 317.; E 282. Memorialien und Anbringen. C. № 84.
2. **Halis István**: A Ferenc-rend-kanizsai zárdája. Nagykanizsa, 1899.; **Barbarits Lajos**: Nagykanizsa. (Magyar Városok Monográfiája) Budapest, 1929.
3. **Tóth István György**: A magyarországi török építkezés forrásaihoz: a kanizsai vár házainak összeírása (1690). Zalai Múzeum 2. (Szerk.: **Vándor László**) Zalaegerszeg, 1990. p. 221-230.
A Ferenc-rendieknek juttatott 5 házingatlan a kanizsai várban volt épületeknek 1690-ben készült leltára szerinti 30-34. sz. házak, a mecset pedig a 35. számú.
4. **Kazali Imre**: A katolikus egyházjogtan kézikönyve, különös tekintettel Magyarországi jogi viszonyaira. I-II. Vác, 1877., I. 195-196.
5. **Hrg. Metod-Kolanovic, Josip**: Kanonske vizitacije Zagrebacke (Nad)Biskupie. Zagreb. 1989., 125-126.
6. A bekcsényi főesperesség a zágrábi püspökség Drávától Északra fekvő igazgatási egysége és északi határa a Murán átlépve Zala megye déli részére is kiterjedt. A hajdani Bekacsény a mai Becsehely. — (**Dr. Holub József**: Zala megye története a középkorban I. Pécs, 1929., 405-415.; **Kristó Gyula**: A vármegyék kialakulása Magyarországon Budapest, [1988,] 308-309.).
7. **Kazaly Imre** i. m. I. 241.
8. **U. o.** I. 241., II. 603.
9. **iugerum** = hold. A **iugerum** Mária Teréza 1767. évi urbérrendezéséig helyenként és időnként nagyon különböző területet jelentett. Ez nem okozott különösebb gondot, mert az iratokat mindenütt a helyi hagyomány alapján értelmezték, a helybéli lakosok pedig tudták, hogy náluk a **iugerum** hány köblöt jelentett. — **Varga Imre**: A canonica visitatio értelmező szótára I., u. a. II. In: VIGILIA 1978, 200-204, 270-272., 270.
10. A város területével, tekintettel annak új szerzeményi mivoltára a harmincados gazdálkodott. — MOL Magyar Kamarai Levéltára. E 136. Diversae Instructiones 1531-1849. Iratok. 64. t. Kanizsa 1690. pag. 1-14.
11. Zágrábi Érseki Levéltár. Kanonske vizitacije. Archidakonat Beksin. Protokol 70/I b. Fol. 569-571. Vizitacija god. 1692.; **U. a.** Fol. 755-758. Vizitacija god. 1693.
12. **Centenarium** = mázsza. A Dráva és Szávamenti magyarországi új szerzemények felülvizsgálására és berendezésére kiküldött római császári és királyi bizottság (Römisch Kaiserlich auch königlich zu Visiterung und Einrichtung der neuen Acquisten in Hungarn, gegen der Drau und dem Sauffluss deputierte Commission) Kanizsa város és vára bírójának és Tanácsának 1690. június 15-én adott Instrukcija (14. pontja) szerint, és a Paul Wibmer kanizsai harmincadosnak 1690. november 6-án küldött válaszirata (5. pontja) szerint Kanizsán az osztrák mértéket és ezen belül a bécsi súlymértéket kellett használni. A bécsi mázsza (**Zentner**) az 1690-es években 56,12 kg. Ennél fogva a harang kb. 28,06 kg súlyú volt. — A

- kanizsai bírónak és Tanácsnak adott Instructiot közli **Dr. Szukits Nándor** Adatok Zalamegye történetéhez (szerk.: **Bátorfi Lajos**) I-V. Nagy-Kanizsa 1876-1878.; V. 43-50. Fordítása a nagykanizsai Városi Könyvtárban. L. **Rózsa Miklós**: Városi közigazgatás Kanizsán 1690-ben, a város török alóli felszabadulása évében. In: A Dunántúl településtörténete IX. (Szerk. **Solymosi László** és **Somfai Balázs**) Veszprém, 1992., 113-120., 12. sz. jegyzet. A harmincadosnak küldött válaszirat: lásd a 10. sz. jegyzetben idézett iratcsomó. pag. 16-21.
13. A 3. sz. jegyzetben említett 1690. évi házingatlan-eltár szerint a jezsuita atyák az 5 házból álló, és egy kivételével jól épített 71. számú ingatlant birtokolták.
14. Ez utalás arra, hogy báró Schenkendorf ezredes, kanizsai várparancsnok kérte a lakatlan pusztává vált (**desertus**) Fityeházának az ő részére juttatását. – MOL B. K. A. E. 281., Berichte und Schreiben. 1698. évi mutatókönyv. Fol. 30. Február 21. E 279. Expeditionen. 1698. évi lajstromkönyv. Fol. 28. Február № 62., E 281. Berichte und Schreiben 1699. évi lajstromkönyv. Fol. 54-55. Április № 209., E 279. Expeditionen. 1699. évi lajstromkönyv. Fol. 91. Május № 7., E 279. Expeditionen 1699. évi lajstromkönyv. Fol. 116. Június № 5.
15. Paul Wibmer a működését Kanizsán a császári csapatok bevonulását röviddel követően megkezdő harmincados egyben kamarai tisztartó (provisor) is volt. – MOL B. K. A. E 285. Varia 1683-1740. 5. csomó 11 t. Kanizsa 1690-1709. № 3.
16. Zágrábi Érseki Levéltár. Kanonske vizitacije. Archidakonat Beksin. Protokol 71/II. pag. 196-199. Vizitacija god. 1698. U. a. Protokol BR. 72/III. pag. 432-433.
17. **Halis István** i. m. 26.
18. V. ö. **Hrg, Metod és Kolanivic, Josip** i. m.-e.
19. **Méri István**: A kanizsai várásatás. Budapest, 1988. 58-59. old. és 179. jegyzet a 80. oldalon; **Evlia cselebi** török világutazó magyarországi utazásai 1662-1664. Budapest, 1985. 562-570.; 568.
20. MOL T. 2. XXXI. téka, 1045. Reprodukciója: **Bubics Zsigmond**: Esterházy Pál Mars Hungaricus. Budapest, 1895. 60. és **Esterházy Pál**: Mars Hungaricus (bevezette és szerkesztette **Hausner Gábor**) [Budapest] 1989. 151.
21. Magyar Történelmi Képcsarnok 3890. T. sz. Fényképe: nagykanizsai Thury György Múzeum Fényképtára. Neg. 8123. és Neg. 8125. sz.
A képen levő számok jelentésének a kép alatti magyarázatában olvasható 1-es szám a képen nem látható, így nem tudható, hogy az 1-es szám jelentését közlő **Borgo** szó az erődítmény egész területére vonatkozik-e, avagy a szó eredeti jelentésének megfelelően csak a várfalon kívüli városnegyedet, tehát a kép előterében látható, háromszög alakú erődítményrészt jelenti.
22. Das durch den Römischen Adler von den Türcken befreyte Königreich Ungarn den Accurate ..... Plan und Prospect aller merckwürdigsten Städte, Vestungen, Flüsse und Pässe des Königreichs Ungarn ..... in Kupfer gestochen und verlegt von **Gabriel Bodenehr** in Augspurg. (s. a.; (1716-1758) ?); 41-es lapszámjeléssel. Országos Széchényi Könyvtár. 401.084. és 503.303 helyszám.
Kanizsának a kép bal oldala alsó részén olvasható tömör ismertetése utolsó szavaiból: „.....und endlich erfolgte **A(nn)o 1690 die Übergabe nach einer langwierigen Bloquade**“, azaz „.....az 1690. évben egy hosszan tartó blokád után végre megtörtént az átadás“, tehát e szavakból megállapítható, hogy, a metsztyűjteményt 1690. április 13-a után adták ki.

A kép alatt a jobb oldalon olvasható szöveg szerint a képet **G[abriela] Bodenehr Fec[ít] et exc[udit] A[ugusta] V[indelicum]**". Fénykép: nagykanizsai Thúry György Múzeum Fényképtára. Neg. 14.076, Neg. 14.117 és Neg. 14.122 sz.

23. L. 2. sz. jegyzet.

24. **Barbarits Lajos** i. m. 234.

25. L. 3. sz. jegyzet.

Dr. Miklós Rózsa:

**Die aus einer Moschee
ausgestaltete Pfarrkirche von Kanizsa
zwischen 1690 und 1700**

Die einstige Festung Kanizsa im südöstlichen Teil des Komitates Zala wurde am 13. April 1690 von der Türkenherrschaft befreit. Das innerhalb der Festungsmauern stationierte Militär und die hiesige Bevölkerung lebten zwischen 1690 und 1700 in einer solchen baulichen Umgebung, die nicht fortlaufend weiterleben konnte, sondern infolge bewusster menschlicher Zerstörung – und zwar nicht kriegerischer Art – aufhörte zu bestehen, zunichte wurde. Die jetzt publizierte Studie will zur Erkenntnis der ehemaligen Umgebung in der Stadtgeschichte bisher unbekannt Daten liefern.

Laut dem an die Cameral Administration zu Ofen gerichteten Erlass der Hofkammer vom 7. Februar 1702 hat der Kaiser aufgrund des Vortrages des Hofkriegsrates „aus gewissen Erhöblichen Politischen Vnd Militärischen Ursachen“ resoliert die in dem dem Erlass beigeschlossenen Project spezifizierten Orte im Königreich Ungarn, darunter Kanizsa „gänzlich demoliren“. Der Stadtrat von Kanizsa wies in seiner an die Cameral Administration zu Ofen am 1. September 1702 gerichteten Unterbreitung darauf hin, dass „durch die dermalige Rasierung“ die Bevölkerung ihre Häuser, **K i r c h e** und ihr Rathaus verloren hat. Welche und wie diese Kirche war, berichten die Protokolle der in den 1690-er Jahren durchgeführten **canonica visitationen** eingehend. Die **canonica visitation** obliegt dem zuständigen Bischof, oder dessen Beauftragten. In der von der Türkenherrschaft befreiten Festung und Stadt Kanizsa übte die bischöfliche Jurisdiktion der Agramer Bischof aus. Die kraft seines der Jurisdiktion entspringenden Inspektionsrechtes durchzuführenden **canonica visitationen** fanden in Kanizsa in den neunziger Jahren in 1692, 1693, 1698 und 1699 statt. Alle vier Visitationen nahm im Auftrag und laut Verfügung des Bischofs, der Erzdechant von Bekcsény vor.

Die Studie erörtert in erster Linie aufgrund dieser vier **Visitationsprotokollen**, die Pfarrkirche von Kanizsa im letzten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts, deren Einrichtung, Ausrüstung sowie die Pfarre, deren persönliche, Vermögens- und Einkommensgegebenheiten.

Am 23. Juni 1692, sodann am 3. August 1693 visitierte der Erzdechant von Bekcsény Graf Miklós Nádasdy die der himmlischen Aufnahme der Heiligen Jungfrau geweihte Pfarrkirche zu Kanizsa.

Der Visitationsprotokolle gemäss, war die Kirche ähnlich der Gebäude der damaligen Stadt Kanizsa völlig aus Holz erbaut, und sie wurde nach der Rücknahme von Kanizsa im Jahre 1690 aus einer mohamedanischen Moschee umgestaltet. Anlässlich der Visitation vom Jahre 1692 hatte sie noch keine Sakristei, sie wurde jedoch bis zur Visitation 1693 bereits erbaut und zwar ebenfalls aus Holz. Die Kirche hatte einen kleinen Holzturm, und in diesem eine kleine Glocke. Zur Kirche gehörte keine Taufkapelle, und in ihr wahr auch kein Taufwasser vorhanden. Auch ein Beichtstuhl befand sich in der Kirche nicht. Zum Gebrauch der Kirchenbesucher waren verschiedene Bänke aufgestellt. Der von Tischlerhand hergestellte einzige Altar der Kirche war anlässlich der Visitation 1692 noch nicht fertig, 1693 hingegen bestand er bereits.

Die Studie befasst sich mit den sakralen Gegenständen der Kirche, mit den vom Pfarrer geführten Matrikeln, behandelt das zur Wohnung des Pfarrers dienende, von der Kirche ferner gelegene Haus, das zur Zeit der Visitation 1693 bereits in einem Zustand war, dass es – falls es nicht renoviert wird – einzustürzen drohte. Wir lernen die zur Zeit der beiden Visitationen fungierenden Pfarrer kennen. Diese zelebrierten die heilige Messe, während die Predigt die in der Burg wohnenden Jesuitenpatres hielten und zwar stets in ungarischer Sprache.

Am 8. Februar 1698 und am 5. August 1699 nahm die **canonica visitation** im Auftrag des Agramer Bischofs der Erzdechant von Bekcsény János Leszkovári vor.

Aus dem Visitationsprotokoll vom Jahre 1698 erfahren wir, dass der Fassungsräum der Kirche 300 Seelen entsprach, dass die Kirche auch einen Chor hatte, sowie, dass die aus Balken gebaute Sakristei schon fast einstürzt, das Gewicht der im kleinen Holzturm befindlichen Glocke ungefähr einen Zentner betrug. Das Protokoll, und aufgrund dessen erörtert die Studie eingehend den Hauptaltar und dessen Gemälde.

Was die sakralen Ausrüstungen und die liturgischen Kleidungen der Kirche betrifft, ist gegenüber der Visitation vom Jahre 1693 sowohl mengenmässig, wie auch in ihrer Zusammensetzung, eine günstige Änderung zu verzeichnen.

Bis zum Herbst 1697 stürzte das Pfarrhaus ein. Vermutlich hängt es damit zusammen, dass die Kirche gelegentlich der Visitationen 1698 und 1699 keinen Pfarrer hatte, sondern die in der Burg wohnenden Jesuiten die Administration der Pfarre versahen.

Das am Gebiet der Pfarre wohnende Volk war teils gläubig, katholisch, teils häretisch. Der Pfarre war überhaupt kein Dorf angeschlossen.

Bis zur Visitation vom Jahre 1699 drohten die Mauern der Kirche, im Gegensatz zum gut erhaltenen Eichendach, bereits einzustürzen, weshalb die Verlegung der Pfarrkirche an einen anderen Ort erforderlich wurde.

Der Autor gelangt aufgrund der im Visitationsprotokoll beschriebenen Ortsbestimmung der Kirche, sowie im Vergleich der Reisebeschreibung des Türken Evlia Cselebi mit den zeitgenössischen Darstellungen der Festung zur Schlussfolgerung, dass die Kirche in dem von den Türken besiedelten westlichen Teil der Festung stand, der von ihnen **Toprakik** genannt wurde, in deren Visitationsprotokollen hingegen als **suburbium** bezeichnet wird.

KÉPJEGYZÉK

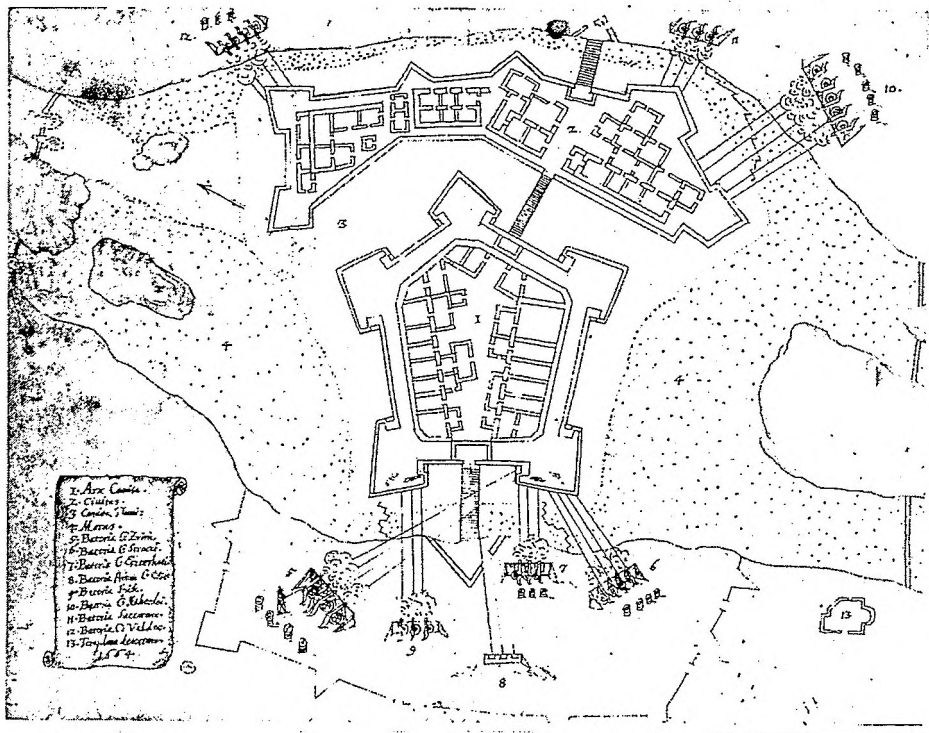
1. kép: Részlet az 1692. évi június 23-i canonica visitatio jegyzőkönyvének első oldaláról. Zágrábi Érseki Levéltár. Canonica visitatók jegyzőkönyvei. **Protokol br. 70/lb.** 1692. év. Fol. 569.
2. kép: Kanizsa 1664. évi ostroma. Tollrajz. **Esterházy Pál** „Mars Hungaricus” c. kéziratának melléklete. (Magyar Országos Levéltár.)
3. kép: A kanizsai erődítmény. **Gioan Giacomo de Rossi** által 1683-ban Rómában kiadott rézkarc. (Magyar Történelmi Képcsarnok.)
4. kép: A kanizsai erődítmény. Rézmetszet. **Bodenehr, Gabriel** Das durch den Römischen Adler von den Türcken befreyte Ungarn ..... című (Augsburg s. a.) védutagyűjteményében. (Országos Széchényi Könyvtár.)

ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Teil der ersten Seite des Protokolls der am 23. Juni 1692. durchgeführten Visitation. Erzbischöfliches Archiv in Zagreb. Protokolle der Kirchenvisitationen. **Protokol br. № 70/lb.** Jahr 1692. Fol. 569.
- Abb. 2. Die Belagerung der Festung Kanizsa im Jahr 1664. Federzeichnung. Beilage des Manuscriptes „Mars Hungaricus” von **Pál Esterházy**. (Ungarisches Staatsarchiv, Budapest.)
- Abb. 3. Die Festung Kanizsa. Von **Gioan Giacomo de Rossi** 1683 in Rom veröffentlichte Radierung, (Ungarische Historische Bildergalerie, Budapest.)
- Abb. 4. Die Festung Kanizsa. Kupferstich aus **Bodenehr, Gabriel**: Das durch den Römischen Adler von den Türcken befreyte Königreich Ungarn. . . . . (Augsburg s. a. (Széchényi Nationalbibliothek, Budapest.)

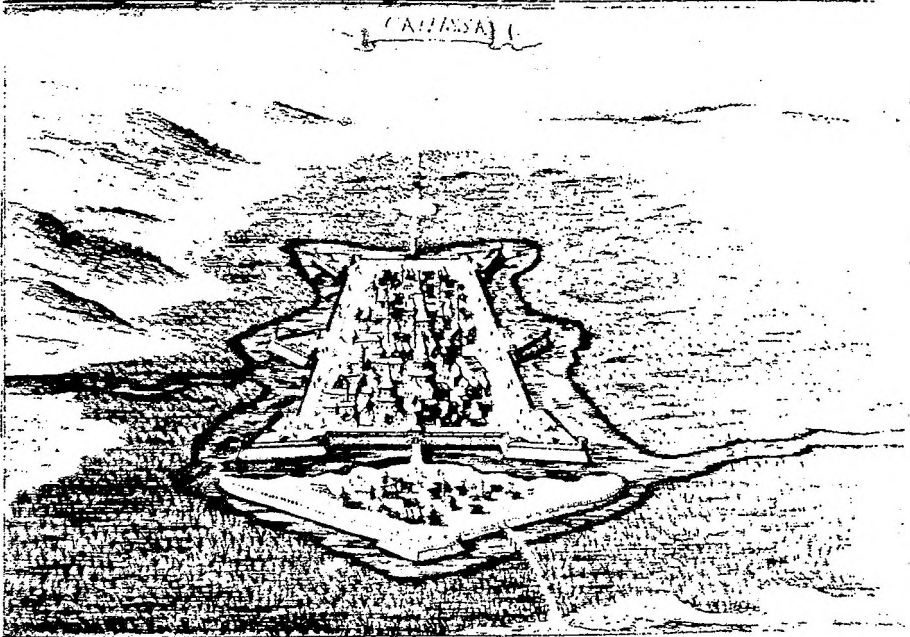
199020

Handwritten text in Cyrillic script, oriented vertically on the page. The text is dense and appears to be a list or a series of entries, possibly related to medical or scientific observations. Some legible words include "вспышка", "период", "периодический", "периодичность", "периодически", "периодичность", "периодически", "периодичность", "периодически".

2. kép.

CALISSA

1 Borgo 2 Sala fume 3 Cisterna 4 Polude 5 Vestito 6 Torre Serinaur

3. kép.

KANISCHA

*Let. Kanischa, liegt nicht weit von Stül-Muizen-
burg, denn er ist nur ein zweyter die Paläon, Let.
Palus Tolca, darzwischen. Der ort ist unergleich-
lich stiller u. important. M. 1768. kam er durch Ver-
rätheren an die Türken. M. 1776. ward er ver-
schens belagert. endlich erlöste M. 1799. die
Übergabe nach einer langwierigen Belagere.*

4. kép.

50, -